

ALANLARARASI ORTAK TERİMLER: SÖZLÜKBİLİM VE DERLEM DİLBİLİM

Mustafa AKSAN*; Yeşim AKSAN**

ÖZET

Derlem araştırmaların sözlükbilim çalışmalarına önemli katkılar yapmıştır (Krishnamurthy, 2006; Sinclair, 1987). Sözlük çalışmaları günümüzde artık derlemtemelli (corpus-based) ya da derlem-çıkışlı (corpus-driven) olarak yapılmaktadır (Hanks, 2012). Derlem dilbilim ile sözlükbilim yakınlığı, etkileşiminin tarihsel dönemlerin tanımlanmasına kadar varmıştır (Kilgriff ve Tugwell, 1994).

Alanlararası etkileşimin doğal bir sonucu olarak, farklı düzlemlerdeki sözcükbilim çalışmalarındaki gelişmeleri de düşündüğümüzde, terimleşme sorunu yeni bir boyutta önümüze gelmektedir (Jakobson, 1983). Kimi zaman belli bir terimin hangi alanın (derlem dilbilim – sözlükbilim – sözcükbilim)terimi (Ilson, 1988) olduğu (örn. İng. lemma, headword); aynı terimlerin (örn. İng. type, token) hangi alanda hangi değer ve işlev ile kullanıldığı; terimin kullanımının alanlararası örtüşmeleri (örn. İng. termhood) ve farklılaşmalarının (örn. İng. colligate) terim çalışmalarına ne tür sezdirimler getirdiği henüz ayrıntısı ile tartışılmamıştır. Ülkemizde gerek sözlükbilim gerekse derlem dilbilim alanlarında önemli gelişmeler olmasına ve yayınlar yapılmasına karşın, alan terimlerini bir araya getiren, birlikte tartışan Türkçe karşılıkların sunulduğu bir sözlük çalışması yapılmayı beklemektedir. Bu çalışma, derlem dilbilim ve sözcükbilim alanlarına ortak olarak kullanılan, sözcük kavramını gösteren kimi terimler ile kapsayıcı olabilecek yeni bir terimi, terim sözlüğü çalışmalarında yer alması için öneriler getirmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Derlem dilbilim, sözlükbilim, terimleşme, sözcük, sözcükbirim, başsözcük*

COMMON TERMINOLOGIES: LEXICOGRAPHY AND CORPUS LINGUISTICS

ABSTRACT

Especially after mid-1980s, we observe a significant increase in interaction of corpus linguistics and lexicography (Krishnamurthy, 2006; Sinclair, 1987). Currently, works in dictionary production are labeled either corpus-based or corpus-driven (Hanks, 2012). The intensity of interaction among these two fields of study has reached to a degree that even a history of interaction has been analyzed into its own periods of development (Kilgriff ve Tugwell, 1994). When we consider interaction among these fields, together with recent developments at various levels of analysis in lexicology, the problem of coining terms to meet arising needs brings

*Prof. Dr. Mersin Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: maksan@mersin.edu.tr

**Prof. Dr. Mersin Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü e-posta: yaksan@mersin.edu.tr

into studies a new type of challenge in terminology (Jakobson, 1983). At times, it is not very clear which term (lemma, headword) is essentially the term of which field (Ison, 1988) of study (corpus linguistics – lexicology- lexicography); which of the same set of terms found in both fields (type, token) are used to meet what type of differences in the conceptualization in analyses; the overlaps in target conceptualizations (termhood) or contrasts (colligate). Despite the fact that there exists significant number of works in both corpus linguistics and lexicography in Turkish, there is yet to be a dictionary of terms to be compiled. This paper will review current established uses of various terms explicating the notion of "word" in both disciplines in order to underline the similarities as well as differences that would help in devising respective terminologies in Turkish.

Keywords: corpus linguistics, lexicography, termhood, word, lexical item, lemma

1. GİRİŞ

Dil çalışmalarında farklı alanlarından araştırmacıların kullanımına açılan derlemlerinin sayısındaki artış ve dil verisini çözümlemede kullanılan yazılımların gelişmesi, derlem dilbilim ile sözlükbilimi alanlarını birbirlerine çok yaklaştırmıştır. Günümüzde, özellikle elektronik sözlük yazımı ile derlem-temelli/derlem-çıkışlı sözlük çalışmalarının "eşanlımlı" olduklarını öne süren yazılara rastlanmaktadır. Artık hangitürde yada boyutta olursa olsun sözlük planlaması amaca uygun bir derlem tasarımı öngörmektedir.

Alanlararası bu yakınlık, her iki alanda da kullanılan "ortak" terimlerin sayısal çokluğu ile de açıkça görülmektedir. İki alanda da önemli yer tutan dil birimlerinin yanı sıra, yöntembilimsel yaklaşma sonucunda, veri derleme ve veriye erişme işlemlerinin de ortak terimlerle aktarıldığı görülmektedir. Bunlar arasında, hem terim kullanımı hem de gündelik dil kullanımı olan *sözcük*, sözlükbilim ve derlem dilbilim çalışmalarının temel kavramlarından birisidir ve çok sayıda farklı terim ile aktarılmaktadır. Yerleşik olarak kullanılan çok sayıdaki terimin kimilerinin gerçekten bir ayırıcı niteliğin olduğu, kuramsal yaklaşımdaki farklılığı yada kavramın içeriğine yüklenen bir özelliği gösterdiği söylenebilir. Öte yandan, gereğinden fazla terim olduğu, bunların bir kısmının bir diğer terimin değişik dile getirme biçimi olmanın dışında bir niteliği olmadığını tartışan çalışmalar da vardır.

Tartışmalara konu olan *sözcük* ile ilgili terimlerin tarihsel gelişmeleri, terimlerin önerildiği dillerin özgün türetim olanaklarının yanı sıra, bilimsel gelişmelerin beraberinde getirdiği, kimi zaman yenilik içeren kimi zaman ise, bir öncekini yineleyen tercihlerin de terimlerle ilgili sorunlarda etkisi olduğu söylenebilir. Derlem dilbilim

ve sözlükbilim ilişkilerin gündeme getirdiği *sözcük* ile ilgili terim kullanımları ve kavramlaştırma benzerliklerinin olduğu kadar farklılaşmaların da kaynaklarını burada bulabiliriz. Sözcük kavramının gündelik dildeki karşılığının aynı zamandabilimsel bir kavram olarak kullanılmasının getirdiği sorunlar, kavramın kesin sınırlarıyla tanımlanamaz oluşu, bir dilde geçerli olan betimlenin bir diğer dilde geçerli olamayabileceği, kimi durumlarda yazım geleneklerinin de etkisiyle tekil bir birim olması gereken sözcüğün birden fazla birim içermesi farklı dönemler boyunca tartışma konusu olmuştur. Öte yandan, sözcük kavramının okuryazar olmayan dil kullanıcılarının zihinlerinde karşılığı olduğu, sözcük sınırlarının belirlenmediği sözlü bildirişimde tekil sözcükleri ayırabildikleri de bilinmektedir. Bilimsel incelemenin nesnesi olarak tanımlanması gerektiğinde ise kavramın farklı boyutlarını, farklı alanlarda kazandığı bilimsel tanımlamanın ayırıştırıcı özellikleri varolan terim fazlalıklarının da açıklayıcısı durumundadır. Türkçe açısından ise, sözkonusu zorluklara ek olarak birbirinden ayrı kavramlaştırmalar içeren, kimi zaman birbirine çok yakın, kimi zaman aynı kök yapıları kullanarak türetilen bu terimlere karşılık bulma sorunu vardır.

Bu çalışmanın amacı, alanların terim sözlüklerini karşılaştırarak ortak kullanılan terimleri bulmak ve kullanım değerlerini kısaca tanıtmaktır. Çalışmanın verisini, (a) iki alanın terim sözlülerine alınan ve ortak olan terimlerin yer aldığı liste, (b) her iki alanda yazılmış giriş kitaplarında verilen "terim" listeleri oluşturmaktadır.¹ Bu veri üzerinden yürütülen çalışma daha geniş kapsamlı ve ayrıntılıdır ancak zaman ve yer kısıtlamaları nedeniyle burada ilk gözlemler sunulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İngiliz dilbilim geleneği kendine özgü bir gelişme göstermiştir. Günümüzde daha baskın bir biçimde, derlem dilbilim çalışmaları bu geleneğin devamı niteliğindedir. *İşlev* ve *anlam* boyutlarını öne çıkaran bu yaklaşımda, belirleyici olan dil birimlerinin bildirişim değeri olan toplumsal, kültürel yapı ile ilişkisinde kazandıkları özellikleri saptamaktır.

Derlem dilbilim çalışmaları sözcük/sözbirim kavramına yeni bir

¹ Ayrıca yine giriş metinleri olarak tanımlanabilecek, terim listesi vermeyen iki kitabın dizin bölümlerinde sunulan kavramlardan oluşturulan listelerin karşılıklı incelenmesi ile oluşturulan, alanların yaklaşımlarını dolaysız yansıtan terim listesi çıkarılmıştır.

yaklaşım getirmiştir. Biçim ve yapı ağırlıklı çalışmalardan farklı olarak sözdizimi ile sözlükçeyi birbirinden ayırmaz. Tersine, sözdizimi, yada yapı kuran ilkeler, gerçekte sözcüksel yapıların genişlemeleriyle oluşmaktadır. Benzer biçimde anlam, sözcüğe ait bir özellik değil, aksine sözcüğün birlikte kullanıldığı diğer sözcükler ile kurduğu karmaşık ilişkilerden ortaya çıkmaktadır.

Malinowski-Firth geleneğinin, derlem dilbilim kurucusu da sayılan Sinclair tarafından günümüze taşınan yansımalarının en açık izlendiği ortam sözcük kavramına getirilen yeni yorumdur (Stubbs, 1993). Sinclair'in "sözcükbirim" (*the lexical item*) olarak tanımladığı bu birim, basit biçimde ve diğerlerinden ayrı olarak sözlükçede (*lexicon*) listelenen bir birim değil, aksine kendisine ilişkin tüm yapı, anlam ve işlev özelliklerini metin içesinden diğer sözcükbirimler ile kurduğu karmaşık ilişkiler ile kazanan bir dil birimidir.

3. YÖNTEM

Terimler bilimsel incelemenin temel kavramsal çözümlene araçlarını dile getirdikleri için alanların terim sözlükleri bir anlamda ilgili alanın genel bir görüntüsünü, özetini ve vurgusunu sunarlar. Böyle bakıldığında, ortak terimlerin varlığı ve sayısal büyüklükleri ise alanların birbirlerine yakınlıklarını ölçmenin dolaysız bir aracı olarak görülebilir.

Terimler üzerine bir karşılaştırmalı inceleme sunan bu çalışma, derlem dilbilim ve sözlükbilim terim sözlüklerinde, ilk aşamada temel birim olan sözcük kavramını dile getirmede benimsenen terimleri saptayacaktır. Ortak terimler bulunduktan sonra, bu terimlerin kimilerinin açıklamaları, her iki alanda da kazandıkları kullanım değerleri, kapsamaları ve kavramlaştırmaları arasındaki farklılıklar açısından değerlendirilecektir.

Veriyi incelenmeden önce, basit bir gözlem ile, alan yazınında kimi kaynaklarda belirtilen gereğinden fazla terim bulunduğu, terimler kimi kez aynı içeriği dile getirdikleri, aralarında farkın yüzeysel olduğu görüşü bu çalışmada doğrulanmaktadır. Bir diğer konu ise, gerçekte kavramlaştırmada bir farklılık içermeyen kimi farklı terimlerin Türkçe karşılıklarının aynı olduğudur. Diğer bir deyişle, Türkçe terim sözlükleri, bu farklılıkları aynılaştırmıştır.

4. BULGULAR

Sözlükbilim kadar uzun bir tarihi olmayan derlem dilbilim için hazırlanmış, alan terimlerini içeren özel terim sözlükleri sayısı oldukça azdır. Bunlardan en eskisi ve yaygını olan Baker, Hardie,

McEnery'nin hazırladığı *Derlem Dilbilim Sözlüğü* (2006) artık eskimeye başlamıştır. Çalışmada veri kaynağı olarak seçilen, Hartmann ve James'in hazırladığı *Sözlükbilim Sözlüğü* (1998) daha eski olmasına karşın, derlem dilbilimin de kullandığı çok sayıdaki terimi içermekte, çözümleme kavramlarının tarihsel öncelliğini göstermektedir.

Terimlerin İngilizce karşılıklarını veren bu iki sözlükte yer alan sözcükle ilgili kavramlar, bu dilde terim oluşturmada izlenen temel yaklaşımı göstermektedirler. İngilizce kimi zaman kendi kaynaklarını kullanırken (*word, headword*) kimi zaman da klasik dillerden ödünçlemeler yaparak (*lexis, lexeme, lemma*) anlatım olanaklarını artırmaktadır.

Terim sözlüklerinin her ikisinde de bulunan *headword* ve *lemma*² karşılıklarının verilişlerinde bir farklılık gözlenmektedir. Sözlükbilim, bu iki terimi birbirinden ayırdığını çok açık bir biçimde iki ayrı girdi olarak verirken, derlem dilbilim her iki terim arasında ayrım gözetmeksizin ikisi de aynı girdi içerisinde birleştirmektedir.

<i>Derlem Dilbilim Sözlüğü</i>	<i>Sözlükbilim Sözlüğü</i>
<i>lemma, headword</i>	<i>headword</i>
the forms of a type which can be considered to related to a <i>headword</i> . The headword <i>play</i> has <i>plays, played</i> and <i>playing</i> as its <i>lemmata</i> (plural of lemma).	The form of a word or phrase which is chosen for the LEMMA, the position in the dictionary structure where the ENTRY starts. [CANONICAL FORM.]
cf. <i>headword/entry</i> in a lexicon; generally, a <i>lemma</i> is assumed to subsume all forms of a word paradigm, with further distinctions according to PoS.	<i>lemma</i> The position at which an entry can be located and found in the structure of a REFERENCE WORK. [...] the definition of the HEADWORD.
	<i>sub-lemma</i> The position at which a SUB-ENTRY can be located within an entry. Typically, this is either one of several numbered senses of a HEADWORD, or one of several associated derivative words or phrases, which can be clustered by means of NESTING or NICHING

Headword eski bir terim, *lemma* ise bir matematik terimi olarak eski, dilbilim terimi olarak ise yeni bir terimdir. Dilbilim terimi olarak ilk kullanımı Levelt (1989) olarak verilse de, bu kaynak ilk kullanım olarak Kempen ve Huijbers (1983) göstermektedir. Terimin

² Terimler ve karşılıkları yazıldıkları özgün dildeki anlatımları ile kısaltılarak verilmektedir. Sözkonusu anlatımlar terimlerin açılımlarını dile getirdikleri için çeviriden kaynaklanabilecek uyumsuzlukları önlemek önem kazanmaktadır.

dilbilimde ilk kullanımı derlem çalışmalarından önce ruhdilbilim alanındadır. Yine benzer biçimde, doğal dil işleme çalışmaları da bu ilk kullanımı izler görünmektedir. Sözlük hazırlamada derlem kullanılması, *lemma* terimin her iki alanda da kullanılması açıklayıcı görülmektedir. Derlem dilbilim için terim, derlemdeki sözcüksel yapıların dökümü, sözcük sayısının belirlenmesi ve sıklık bilgilerinin hesaplanması için gerekli ayırıcı özellikleri öne çıkartırken, sözlükbilim için ise, öncelikli olarak girdi sözcüklerin neler olacağını, temel biçimsel özelliklerini, ayrıca girdi sözcüğün altında yer alacak diğer altgirdileri belirlemek olarak vurgulanmaktadır. Dilbilimin sözcük kavramını terimleştirmede, birden çok çözümleme düzleminde kullandığı, soyutlama içeren terim olan *lexeme* ise her iki terim sözlüğünde de yer almaktadır. Sözlük karşılıklarına baktığımızda sözlükbilim, benzer diğer terimlerle bağıntısını da kurarak çok daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır.

<i>Derlem Dilbilim Sözlüğü</i>	<i>Sözlükbilim Sözlüğü</i>
<i>lexeme</i>	<i>lexeme</i>
The base form of a word. For example, the forms <i>kicks</i> , <i>kicked</i> , <i>kicks</i> and <i>kicking</i> would all be reduced to the lexeme <i>kick</i> . Together, these variants form the lemmakick .	A basic unit in the linguistic study of VOCABULARY. Lexemes are usually interpreted as a combination of a FORM (graphic/phonetic substance) with a MEANING (semantic value) in a particular grammatical context. When lexemes are used in dictionaries as HEADWORDS, they are cited in their CANONICAL FORMS.

Derlem dilbilim çözümlerinin sözcük kavramını yeniden tanımlamayı gerektirecek katkısını gösteren, bu çalışmanın da vurguladığı temel terim olan 'lexical item', her iki terim sözlüğünde de bulunmamaktadır. Terim olarak kazandığı değer, terim sözlüklerinde değil ama giriş kitaplarının verdiği terim listelerinde görülmektedir.

İlk kez Amerikalı felsefeci C. S. Pierce'ün kavramlaştırdığı, *type/token* ayrımı dilbilimde karşılık bulmuş, farklı düzlemlerde birbirlerine gönderme yaparak genellikle birlikte kullanılmıştır.

<i>token</i>	<i>token</i>
an occurrence of any given <i>word form</i> . A "word" within a corpus. Not necessarily unique in the corpus. Used most often to talk about word count and the size of a corpus. An actual occurrence of any given word form.	An instance of a graphic word occurring in a given CORPUS. FREQUENCY COUNTS are typically cited in numbers of tokens, e.g. one million word forms (tokens) in running English text will represent only about 27,000 different words ('types'), as many words (e.g. <i>the</i> , <i>of</i> , <i>a</i> , <i>to</i> , <i>is</i> , <i>and</i>) occur with very high frequency

<i>type</i>	<i>type</i>
a unique word form in a corpus. Types are placed in a word list arranged most often in order of frequency or alphabetical order, and usually shown with frequency count. a word form (label), as opposed to its individual occurrences (tokens) in a text	1 A category or genre of REFERENCE WORK which usually, but not necessarily, has a distinct title, e.g. 'general dictionary', 'etymological dictionary', 'terminological dictionary', 'dictionary of personal names', 'thesaurus' etc. 2 The individual examples of different words or combinations of words occurring in a given CORPUS. • HAPAX LEGOMENON, TOKEN.

Derlem dilbilim terimi olarak kullanımı ile sözlükbilim terimi kullanımları, *token* için aynı ancak *type* terimi için farklılık göstermektedir. Sözlükbilim, *type* terimini daha geniş bir anlam yorumu ile derlem verisi dışında kalan genel tür tanımlayıcı özellik için de kullanmaktadır. Sözlüğün verdiği karşılık, dilbilimin farklı düzlemlerine gönderme yaparak neden hala kullanıldığını açıklar niteliktedir.

<i>word</i>	<i>Word</i>
—	The basic unit of VOCABULARY. The word can be considered an entity of phonology (speech sounds united by a stress/intonation pattern), orthography (letters united by a spelling/punctuation pattern), grammar (morphemes united by a phrase/sentence pattern) or semantics (senses united by a conceptual pattern). The linguistic approach regards words as 'lexicological' units (LEXEMES), the result of a combination of graphic/phonetic 'form' in grammatical 'context' with a semantic 'meaning'. In this lexical guise words are used in reference works to head entries (HEADWORDS) and to explain other words by means of DEFINITIONS.

Terim sözlükleri, sözcük kavramının derlem dilbilim ile sözlükbilim alanlarındaki farklı terimleşmelerini ortaklaştırmaktadırlar. *Word* genel dil kullanımı birimi olarak tanımlanmayan ve terim değeri olmayan, ancak yerleşik kullanımları bilimsel metinlerde anlatım kolaylığı sağladığı için tutulan bir sözcük olduğu öne sürülmektedir. Terim olmamakla birlikte sözlükbilim terimleri sözlüğünde yer almaktadır. *Lexeme*, dilbilim çalışmalarının daha yoğun olarak dil öğelerinin yapısal çözümlemelerinde benimsediği bir terim olmuştur. Derlem dilbilim ve sözlükbilimin

ortak kullandığı terim olarak bu özelliğini her iki alanda korumaktadır. *Lemma* terimi ise özellikle derlem verisinin yazılımlar yoluyla çözümlenmesi ile yaygınlık kazanmış bir terim olarak değer kazanmaktadır. Dil çözümlenmelerinde özelleşmiş bu yazılımlar, sözcük tanıma ve ayırıcı özelliklerini belirleme amacıyla tasarlanmış, dil verisini yazım özelliklerine göre tanıyan, yapıları bir dizi yazıbirim olarak yorumlayan yazılımlardır. *Type/token*, *lexeme* ile *lemma* terimlerinin kapsamlarından farklı olan bir içerik dile getirmemekle birlikte, ikili karşıtlık vermesi ile diğer terimlerin açıkladıkları biçim ayrımlarını daha yakın bir karşıtlık ile aktarmakta, ayrıca çizilen ayrımı biçim özellikleri ötesine de taşımaktadır.

Terim listeleri ve kullanım değerleri veren iki giriş kitabına baktığımızda, terim sözlüklerinden farklı bir kavramlaştırma yada ayırım verme ile karşılaşmıyoruz. Sözlüklerde verilen terimleri, giriş kitaplarında izlediğimizde, aşağıdaki veri karşımıza çıkıyor:

McEnery, T. & Hardie, A. 2012. <i>Corpus Linguistics</i> .	Sterkenburg, P. van. (haz.) 2003. <i>A practical Guide to Lexicography</i> ,
headword	headword
See <i>lemma</i>	the main or key word set at the beginning of a line, list or paragraph about which the dictionary article provides information. → <i>entry</i> , <i>lemma</i> .
lemma	lemma
A group of wordforms that are related by being inflectional forms of the same base word. The lemma is usually labelled by that base or stem. The notion of a headword (as found in a dictionary) is generally equivalent to that of lemma.	a headword or the canonical form of a word in a dictionary → <i>entry</i> , <i>headword</i> . See also <i>niched lemma</i> . niched lemma an entry in which related lexical items are alphabetically clustered.
lexeme	lexeme
lexis The words and other meaningful units (such as idioms) in a language; or, the study of these units. The lexis or vocabulary of a language is usually viewed as being stored in a kind of <i>mental dictionary</i> , the <i>lexicon</i> .	the smallest distinctive unit in the lexicon or vocabulary of a language which is mostly interpreted as a combination of a form with a meaning → <i>lexical item</i> , <i>lexical unit</i> . See also <i>multiword lexeme</i> .
lexical item	lexical item
Either (a) a general term for a <i>lemma</i> or anything else found in the mental lexicon, or (b) in neo-Firthian theory, another term for the <i>extended unit of meaning</i> .	→ <i>lexeme</i> , <i>lexical unit</i> lexical unit → <i>lexeme</i> , <i>lexical item</i>
extended unit of meaning	

In neo-Firthian theory, a linguistic element with a single meaning, part of the lexicon of the language, which is not necessarily limited to a single word: it may instead consist of the collocations, colligations and semantic preferences and prosodies around a central (node) word.

token	token
Any single, particular instance of an individual word in a text or corpus.	any instance of a generic form or type only if it has the same meaning.
type	type
A single particular wordform. Any difference of form (for example, spelling) makes a word into a different type. One type may occur many times in a text or corpus; all tokens that consist of exactly the same characters are considered to be examples of the same type. See also token , lemma .	every form of the same <i>lexical item</i> , e.g. <i>am</i> , <i>is</i> , <i>are</i> , <i>was</i> and <i>were</i> are five different types of the verb <i>to be</i> .
word	word
—	the smallest <i>lexical item</i> that can form an utterance on its own.

Terim sözlüklerinden farklı olarak, giriş kitaplarının terim listeleri daha sınırlı bir karşılık vermeyi benimsemektedirler, dolayısıyla kısıtlı bir içerik sunulmaktadır. Kimi terimlerin ayrıntısı yerine bir başka terime gönderme yapılmasının nedeni de bu özellikleridir. Alanların vurgu farkları, terim karşılıklarını açıklamalarında da görülmektedir. Derlem terimlerini veren giriş kitabı, *headword* karşılığı olarak *lemma* girdisine gönderme yapmakta; tıpkı terim sözlüğünde olduğu gibi *word* girdisi içermemekte; *lexeme* için ise, *lexis* ile ilgili tanımlı vermektedir. Sözlükbilim terim listesi ise, derlem dilbilimin önerisi olan *lexical item* terimini *lexical unit* yada *lexeme* terimine gönderme yaparak açıklamakta, ayrıca bir kavramsal içerik vermemektedir. Her iki listede de ortak olan özellik, terim sözlüklerinde olduğu gibi, *lemma*, *headword*, *entry* ve *type* terimlerinin birbirlerine karşılıklı göndermeler içermesi, eş kullanım değerlerinin olduğunun sezdirilmesidir. Yukarıda özetlediğimiz gibi, kullanılan terimler alana özgü tercihleri yansıtmamanın ötesinde, bu terimlerin ayırıcı özellikleri olduklarını söylemek güçtür.

Türkçe karşılıklarına baktığımızda ise, alan vurgularını bir ölçüde gözetmeyen bir karşılık önerme tutumu olduğunu görüyoruz.

Sık kullanılan dilbilim terimleri sözlüklerinden ikisine baktığımızda, sözcük kavramı karşılığı önerilen terimler aşağıdaki gibidir:

	İmer, Kocaman & Özsoy (2013)	Erözden & Tarhan (2008)
lexeme	sözlükbirim	sözlükbirim
lexical	sözlüksel	sözlükbirim, sözcükbirim
lexical category	sözlüksel ulam	—
lexical diffusion	sözcük yayılması	dil değişiminde yayılım
lexical entry	sözcüksel kütük	madde başı
lexical field	sözcük alanı	anlam alanı, sözlüksel alan
lexical item	sözlükselbirim	sözcük
lexical structure	sözlüksel yapı	
lexicalization	sözlükselleştirme	sözlükselleştirme, sözcükleştirme
lexicon	sözlükçe	konu sözlüğü, sözlük
orthographic word	yazımsal sözcük	yazımsal sözcük
word	sözcük	sözcük
word form	sözcük-biçim	—

Kimi terimlerin karşılıklarında farklılaşmalarına karşın, her iki terim sözlüğü de *lexeme*, *lexicalitem* ve *word* karşılığı olarak *sözcük* yada *sözlüksel* birim terimlerini önermektedirler. *Headword* ve *lemma* için bu sözlüklerde de karşılık önerisi bulunmamaktadır. Basit bir gözlem yapıldığında, İngilizcenin terim oluştururken, daha önceki dönemlerin pratiklerini sürdürür biçimde, kendi özgün kaynakları dışında, klasik dillerin kaynaklarını kullanarak, kimi zaman farklı, klasik dillerin biçimlerini birleştirerek terim ürettiğini görebiliyoruz. Türkçe böyle bir yol izlemeksizin, kendi dil kaynaklarını kullanarak terim üretmeyi benimsemekte, karşılıkları verirken, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gerçekte kavramsal ayırım göstermeyen, birbirlerinden kullanıldıkları alanların özgül vurgularını taşıyan ayırımlar ile ayrılan bu terimleri birleştirmektedir.

5. YORUM VE TARTIŞMALAR

Her düzlemde dil çözümlerinde, gerçekleşmiş, özgün kullanım örneklerini veri olarak benimseyen, temel birim olarak metni öne çıkaran, dilde anlam ve biçimi birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmayan İngiliz dilbilim geleneğinin bu belirleyici tutumlarını derlem verisi incelemelerine taşıyan Sinclair (1998), yukarıda tartışılan sözcük kavramına, yeni bir yaklaşım getirmiştir. Büyük metin toplamları üzerinde özellikle yazılımların kullanımı ile kısa sürede kapsamlı kullanım verisi çözümlene ile elde edilen, rastlantı ötesi bir sıklıkla gözlenen kimi örüntüler, sözcük kavramını yeniden

düşünmeyi beraberinde getirmiştir. Metinlerde yazılımların belirlediği düzenli, bir dizi yazıbirimden oluşan, kimi zaman sözcükten büyük kimi zaman daha küçük, farklılıklar gösterebilen ve süreksiz olabilen bu örüntüler, sözcük kavramının taşıdığı geleneksel sınırlamaların ötesinde bir kavramlaştırmayı gerektirmiştir.

Sözlükbilimde önemli yansımaları olan bu yeni kavramlaştırmada, anlam tekil bir sözcüğe ait bir özellik değil, birden çok sözcükten oluşan, sıklıkla bir arada kullanılan sözcükbirimin özelliği olarak tanımlandı ve kullanıcıların oluşturdukları örüntülerde yer alan birimlerin seçim özelliklerinin bir yansıması olarak değerlendirildi.

Daha genel bir çerçevede anlam, metinlerin bir özelliği olarak düşünüldüğünde ise, metin anlamı içinde yer alan sözcüklerin anlamının toplamı değil, tersine metni oluşturan sözcüklerin anlamı, yaratılan ortak anlamın etkisiyle sözcük anlamını aşan bir yorum gerektiriyor. Diğer bir deyişle, sık kullanılan örüntüler, anlam akışının kurucu birimlerden metin anlamına doğru değil, metin anlamından kurucu birimlere doğru olduğunu gösteriyorlar.

Sözcükbirim kavramı geleneksel sözcük kavramının içerdiği sınırlamaları aşacak biçimde betimleyici bir kavram olarak önerilmiştir. Sözcükleri ve öbekleri içermekte, kendine özgü iç yapısı olan örüntü olarak *eşbağlam* (co-text) öğeleri ile kurduğu bağıntı ile de daha büyük metin yada söylemin parçası olmaktadır. Bu yönüyle de dizim ve dizin örüntülerini dengeleyen bir birim olarak derlem dilbilim çalışmalarında önemli bir yer bulmuştur.

Derlem verisini bize yalnızca dil kullanımı örnekleri için sayısal kanıtlar sunmaz; derlem verisi dışında erişilmesi çok zor olan bu bilginin yanı sıra, doğal dil kullanımının sayısal olarak yarısından fazlasını oluşturan dil örüntülerini tanımayı ve betimlemeyi de sağlar. Geleneksel sözcük kavramı ve içerdiği çok sayıdaki tutarsızlığı aşmayı sağlayan, derlem dilbilim çalışmalarının önemli katkısı olan *sözcükbirim* kavramı yukarıda örneklerini sunduğumuz terimleştirme tartışmalarına bir çözüm önerisi olarak değerlendirilebilir.

6. ÖNERİLER

Genel olarak derlem verisi ve bu verinin dil incelemelerine dayanan yorumu bize bir yapının olası olup olmadığını söylemez, onun kullanım ortamlarını, metin bağlamını ve sıklığını verir. Yapılandırılmış ve dengeli bir metinler toplamı olan derlem, içeriği ile sınırlıdır ve derleme dayalı çözümler birer olgu olarak değil, tümevarım olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, derlem

araştırmacılara dil kullanımına ilişkin kanıt sunar, bulunan örüntüler ve örnekleri yorumlamayı gerektirir.

Doğal dil kullanımı örneklerinde kullanıcıların benimsediği ve rastlantı ötesi bir sıklıkta bir araya getirdiği dil birimlerinden oluşan örüntüler sözcük kavramını da yeniden yorumlamayı, veri ile uyumlu daha kapsamlı ve geçerli bir kavramlaştırmayı beraberinde getirmiştir. Dilbilimin farklı düzlemlerindeki etkisinin yanı sıra, yeni bir kavram olan *sözcükbirim*, sözlük üretimi etkinliklerinin her aşamasında önemli açılımlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Baker, P. Hardie, A. & McEnery, T. 2006. *A glossary of corpus linguistics*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- Erözden, A., Tarhan, B. 2008. *Türkçe terim vesözcükler TTS-Dilbilim*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Hanks, P. 2012. The corpus revolution in lexicography, *International Journal of Lexicography*, 25, 4, 398–436.
- Hartmann, R. R. K. & James, G. 1998. *Dictionary of lexicography*. London: Routledge.
- Ilson, R.1988. Contributions to the terminology of lexicography. M. Snell-Hornby (haz.) *Translation studies. An Integrated Approach*, Amsterdam: John Benjamins. 73-80.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, S. 2013. *DilbilimSözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üni. Yayını.
- Jacobson, S. 1983. Three types of terminologies. *Proceedings of the EURALEX 1983*, 355-361.
- Kempen, G. ve Huijbers, P. 1983. The lexicalization process in sentence production and naming: Indirect election of words. *Cognition* 14, 185-209.
- Kilgarriff, A. ve D. Tugwell.1994. Sketching Words, M. H. Corréard (haz.) *Lexicography and natural language processing: a festschrift in honour of B. T. S. Atkins, Euralex*, 125-137.
- Krishnamurthy, R. 2006. Corpus Lexicography, 250-254, *Encyclopedia of language and linguistics*, Amsterdam: Elseiver.
- Levelt, W. J.M. 1989. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge: The MIT Press.
- McEnery, T. & Hardie, A. 2012. *Corpus linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sinclair, J. 1998 The lexical item E. Weigand (haz.) *Contrastive lexical semantics*. Amsterdam: John Benjamins, 1-24.
- Sinclair, J.M. (haz.)1987.*Looking up*. London: Collins.
- Sterkenburg, P. van. (haz.) 2003. *A practical guide to lexicography*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stubbs, M. 1993. British tradition in text analysis: M. Baker, G. Francis veE. Tognilli-Bonelli (haz.) *Text and technology. In honour of John Sinclair*.Amsterdam: John Benjamins. 1-33.